

METAFORA BIBLICĂ ÎN TEXTUL MODERN AL RUGĂCIUNII CREȘTINE DE CULT ORTODOX: CONTINUITATE VS. INOVAȚIE*

DANA-LUMINIȚA TELEOACĂ
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan –Al. Rosetti”, București
danielateleoaca@gmail.com

Résumé: Les structures figuratives, particulièrement métaphoriques, véhiculées dans le cadre discursif de la prière chrétienne, se fondent sur des vérités théologiques, par conséquent la signification de telles constructions devant être déchiffrée en étroite relation avec des séquences verbales, personnages, événements, etc. survenus à une époque archétypale et étant discursivisés (conformément à un système de valeurs tout à fait spécifique) à travers un discours primaire, *fondateur*, qui est par excellence *le discours biblique*. Dans le cadre de notre démarche, réalisée à partir d'un recueil moderne de prières orthodoxes, le problème de la *continuité* a été traité tant par rapport à l'espace discursif et conceptuel vétérotestamentaire, qu'en relation avec le discours néotestamentaire, tandis que *l'innovation* a principalement visé la littérature de l'Ancien Testament, étant donné que le texte orthodoxe de la prière reflète fidèlement la doctrine théologique du Nouveau Testament. La remarquable continuité entre les deux univers bibliques est un fait indubitable, même si toute une série de structures conceptuelles valorisées dans le texte chrétien ne sont que préfigurées dans les livres bibliques vétérotestamentaires. Cependant, il faut dire que l'identification de nombreux aspects qui relèvent du phénomène de la continuité n'exclut pas du tout l'affirmation et le développement spécifiques de quelques concepts et structures à l'intérieur de l'espace littéraire chrétien, tout cela en conformité avec le nouvel ordre sémiotique.

Mots-clés: discours fondateur, métaphore théologique-conceptuelle, continuité, innovation, Divinité suprême, condition humaine.

1. Precizări preliminare

Structurile figurative vehiculate în cadrul discursiv al rugăciunii creștine se întemeiază pe adevăruri teologice, în aceste condiții semnificația unor asemenea construcții impunându-se a fi descifrată în strânsă relație cu secvențe verbale,

* *La métaphore biblique dans le texte orthodoxe moderne de la prière chrétienne: continuité vs. innovation.*

personaje, evenimente etc. petrecute în timpuri arhetipale, „așezate” și semiotizate (în conformitate cu un sistem de valori specific) printr-un discurs primar, *fondator*¹, care este prin excelență *discursul scripturistic*. Pornind de la astfel de premise, se înțelege că libertatea figurativă – în actul creației, dar și în cel al receptării – este din start îngrădită, fiind circumscrisă unui sistem de referință primar (textul/ discursul biblic), care constituie de altfel și suprema voce autorizată în acest context. Identificăm aici de fapt *maxima individualizare a spațiului estetic religios*, în speță a textului de rugăciune creștină ortodoxă, prin opoziție cu cel laic: devenind concepte teologice esențiale ale Bisericii, toate aceste numiri (structuri figurative conceptuale²) *activează în mod real relația omului cu Dumnezeu*; altfel spus, imaginea respectivă nu rămâne nicidecum apanajul exclusiv și nici măcar predominant al spațiului pur... discursiv, ci se desăvârșește prin „consecințele” în plan extradiscursiv. În acest context, de pildă, titlurile Maicii Domnului nu sunt simple epiteze/ metafore/ comparații, ci reprezintă, într-o formă concentrată, *rugăciuni și mărturisiri de credință*, ilustrative pentru calitatea acestora de Născătoare de Dumnezeu, dar și de Maică duhovnicească a întregii Biserici.

În economia studiului nostru, problema *continuității* va putea fi urmărită prin raportare atât la cadrul discursiv-conceptual veterotestamentar, cât și la cel neotestamentar, în timp ce *inovația* va viza în mod preponderant spațiul scripturistic vechitestamentar, aceasta în condițiile în care textul ortodox al rugăciunii creștine oglindește cu fidelitate maximă învățătura teologică a *Noului Testament*. Evident, aceasta nu echivalează cu a recunoaște o suprapunere totală între cele două universuri, având în vedere decalajul temporal între data elaborării textelor neotestamentare (sec. I – prima jumătate a sec. al II-lea) și data apariției primelor culegeri de rugăciuni (sec. IV–VI), interval care a făcut posibilă valorificarea, în cadrul discursiv al rugăciunii creștine, nu numai a învățăturilor neotestamentare, ci inclusiv a unor concepte (și tipare) elaborate ulterior sec. I–II, în temeiul hotărârilor sinoadelor ecumenice și în egală măsură printr-o valorizare specifică a preceptelor biblice în literatura patristică. În această ordine de idei, în demersul nostru se va impune, printre altele, disocierea între: a) tipare metaforice preluate ca atare din textul biblic (*cf.*, de pildă, metafora *păstorului, a judecătorului, a oii, a luminii celei adevărate* ș.a.m.d.) și b) structuri metaforice care au putut lua naștere în cadrul discursiv al rugăciunii ortodoxe, însă în conformitate cu învățăturile promovate în literatura scripturistică sau/ și patristică (*v.*, de pildă, ‘creștinul’ definit drept *casă (a lui Hristos, ‘mântuirea’ ca lumină spre descoperirea neamurilor* ș.a.m.d.).

La prima vedere, numeroase concepte transpuse în tipare figurative, în cadrul discursiv al rugăciunii creștine, pot fi catalogate ca prezentând relevanță pentru

¹ Termen preluat de noi de la Maingueneau/ Cossuta (1995, 119). La alți autori, termenul *hipertext* acoperă aproximativ aceeași arie conceptuală (*v.*, de pildă, Genette 1982, 7-9).

² Pentru o abordare interesantă a ‘metaforei conceptuale’, *v.*, de pildă, recent, Faur (2014).

universul semiotic creștin; cu alte cuvinte, ar fi vorba despre structuri semnificative și de semnificație specifice mediului cultural creștin (ortodox). O analiză aprofundată a acestui aspect susține însă *remarcabila continuitate între universul biblic veterotestamentar și cel neotestamentar*³, chiar dacă o serie de structuri conceptuale prezente în cadrul discursiv creștin nu sunt decât prefigurate în cărțile biblice veterotestamentare. Așa, bunăoară, ‘Dumnezeirea trinitară’, ‘sfinții’ (inclusiv Maica Domnului), ‘îngerii’, ‘diavolul’, ‘crucea’, ‘mântuirea’ etc. sunt concepte (teologice) vehiculate deja în textele vechitestamentare (texte desemnate drept mesianice), deși cele mai multe dintre acestea nu vor fi asumate propriu-zis decât mai târziu, în etapa creștină.

Continuitatea între cele două universuri semiotice poate fi identificată inclusiv la nivel intratextual (discursiv) propriu-zis⁴. Sunt semnificative în acest sens aspecte ca: procedeul estetic-discursiv al *izotopiei verbale* și al *amplificării laudative* (metafora în lanț valorificată ca strategie de compunere a encomionului adresat Divinității); tiparul genitival cu valoare superlativă; foarte buna reprezentare a metaforei-metagoage; metaforele *antonimice* valorificate în spiritul *didactic* al celor două tipuri de texte religioase; o serie de structuri figurative (metaforice) comune (de pildă, metafora pastorală a *oii* și a *mielului* care Îl evocă pe Mesia) ș.a.

Relația dintre cele două spații cultural-religioase se legitimează inclusiv din perspectiva dimensiunii *intertextualității*. În acest context, construcția comparativă reprezintă structura la care se face apel în mod constant în discursul rugăciunii creștine în trimerurile explicite la universul sacru primar (cel biblic, neo-, dar și veterotestamentar), în această perspectivă putând fi descrisă drept tipar ce poartă pregnant marca intertextualității.

Mai mult, așa cum am avut ocazia să constatăm, sunt situații de remarcabilă similaritate la nivel verbal (nivelul selecției termenilor dintr-o paradigmă și al asocierii acestora în plan sintagmatic) între universul literar biblic/ veterotestamentar și cel

³ Dintr-un anumit punct de vedere, am putea admite o continuitate și mai complexă, care nu se limitează la relația dintre cele două câmpuri discursiv-religioase (scripturistice), aceasta incluzând și raportarea la o serie de universuri semiotice circumscrise altor religii antice. Astfel, *rugăciunile creștine* au fost alcătuite de Părinții Bisericii în secolele IV–VI, multe dintre acestea fiind însă traduceri sau prelucrări ale unor rugăciuni luate din cultele diferitelor religii antice. Dacă rugăciunea *Tatăl nostru* reflectă, cel puțin într-o anumită măsură, *Kaddish*-ul mozaic, acesta, la rândul său, nu se deosebește în mod esențial de rugăciunile similare iraniene și budiste. Alte structuri sunt la origini formule profane; de pildă, cunoscuta exclamație *Doamne, miluiește!*, folosită în rugăciuni, era, de fapt, salutul pe care-l rosteau sclavii din Roma antică atunci când își întâlneau stăpânul ș.a.m.d. (v. Clark 2016, 68 sq. și *passim*; Id., 2017).

⁴ Precizăm faptul că, în economia studiului nostru, o serie de tipare și de procedee discursive prezente în textul ortodox al rugăciunii creștine au fost discutate în primul rând prin comparație cu textul psalmic.

creștin⁵, ceea ce constituie dovada indubitabilă că rugăciunea creștină, ca orice text religios „de rang secund”, și-a putut găsi sursa fundamentală în textul fondator, cel scripturistic, în mod particular aceasta având drept model discursiv poemul psalmic⁶.

Continuitatea față de spațiul conceptual-discursiv veterotestamentar nu exclude însă afirmarea și dezvoltarea *specifică* a unor concepte și structuri în spațiul literar creștin, aceasta în conformitate cu *noua semioză teologică*. Poate fi ilustrativ în acest sens, de pildă, conceptul de ‘smerenie’ ca atitudine *funciară* a creștinului, un concept care cunoaște de altfel și modalități particulare de afirmare la nivel discursiv (v. Teleoacă 2016, 423 sqq.). Sunt de menționat în aceeași ordine de idei inclusiv o serie de procedee discursive care prezintă o actualizare aparte în acest cadru discursiv (de pildă, *amplificarea laudativă* îmbracă o formă specifică în textul ortodox al rugăciunii, în interiorul așa-numitelor *imne-acatiste*). Cadrul discursiv creștin presupune într-o serie de situații o nouă semioză, expresie a unei *continuități* „*prin răsturnare*”. De pildă, Maria este văzută prin opoziție cu Eva (fiecare dintre aceste entități fiind reprezentativă pentru chipul unei noi umanități): după cum Eva a luat parte la căderea și moartea lui Adam, tot așa Maria a participat la „întoarcerea” chipului celui întinat la chipul cel dintâi. De aici, și imaginile specifice dezvoltate în cadrul discursiv creștin.

Pentru o serie de concepte (reliefate metaforic) se poate admite circumscrierea (strictă) față de spațiul cultural creștin; amintim în acest sens: ‘natura hristică duală’, ‘Taina Euharistiei’ sau conceptul de ‘iubire creștină’, dezvoltat adesea în contextul metaforei *străinului*.

2. Metafora

În cele ce urmează vom încerca să argumentăm observațiile formulate *supra*, sub 1., referindu-ne la două dintre câmpurile conceptuale/ izotopiile metaforice aprofundate în aria discursivă a rugăciunii ortodoxe, și anume ‘Divinitatea supremă’, respectiv ‘condiția umană’.

⁵ În acest sens este relevant faptul că o serie de secvențe verbale ocurente în textul ortodox al rugăciunii creștine evocă pregnant structuri lingvistice prezente în textul biblic.

⁶ Este de altfel un adevăr recunoscut în literatura de specialitate. De pildă, Anania (2011), oprindu-se asupra acestui aspect, arată că, într-o anumită măsură, creștinii au urmat tiparul fixat de iudaism. În acest context este semnificativ faptul că Iisus din Nazaret a citat mai des din *Psalmi* și din *Isaia* decât din orice alte cărți ale *Vechiului Testament*. Acest adevăr este confirmat și într-o serie de cărți neotestamentare (v., de pildă, 1 Cor. 14:26, Efes. 5:19 sau Col. 3:16). Chrysostom (cca 347–407) certifică generalizarea folosirii psalmilor în toate formele de cult. În aceeași ordine de idei, nu mai puțin semnificativ este faptul că, în biserica medievală, clerul recita săptămânal întreaga *Psaltire*.

2.1. 'Divinitatea supremă'

Multitudinea și varietatea tiparelor metaforice care trimit la această arie conceptuală nu pot ignora *natura aparte a Divinității în universul semiotic creștin* (prin comparație cu Divinitatea veterotestamentară), anume o Dumnezeire „în trei ipostasuri” sau „în trei fețe” (Dumnezeu-Tatăl, Iisus-Fiul și Duhul Sfânt), afirmată ca atare în arhicunoscuta formulă de închinăciune (rugăciune) *În numele Tatălui și-al Fiului și-al Sfântului Dub*. Afirmăția formulată trebuie însă acceptată cu unele rezerve. Astfel, deși în literatura veterotestamentară nu se poate vorbi despre un Dumnezeu trinitar propriu-zis, totuși o serie de scrieri/ pasaje (cu conținut mesianic) prefigurează o astfel de „postură trinitară”. De pildă, sintagma *Căpetenia mântuirii* (Evr. 3:1) face trimitere fără îndoială la Dumnezeu-Fiul, Mântuitorul umanității, la fel cum *Dubul cel veșnic* (Evr. 9:14) sau *Dubul de înțelepciune* (Is. 11:2) sunt echivalente ale Duhului Sfânt. Este de altfel un aspect cât se poate de firesc, având în vedere *continuitatea semiotică* de netăgăduit între cele două sisteme religioase; cuvintele Mântuitorului constituie mărturia cea mai elocventă în acest sens: „Să nu socotiți că am venit să stric Legea sau proorocii; n-am venit să stric, ci să împlinesc (s.n.)” (BO, Mat. 5:17).

Tripla determinare a sacralului este surprinsă, în rugăciunea ortodoxă, simultan într-o serie de contexte la nivelul cărora foarte adesea *izotopia verbală*⁷ este menită a defini (explicit sau implicit) instanța creștină supremă în întreaga sa complexitate:

Împărate ceresc, Mângâietorul, Duhul adevărului, [...]; Vistierul bunătăților și Dătătorul de viață, [...]. Sfinte Dumnezeule, Sfinte tare, Sfinte fără de moarte, [...] (RUG. 2007, 9); Doamne, Împărate ceresc, Dumnezeule, Părinte Atotțitorule, Doamne Fiule, Unule-Născut, Iisuse Hristoase și Duhule Sfinte (*ibid.*, 63); *Nădejdea mea este Tatăl, scăparea mea este Fiul, acoperământul meu este Dubul Sfânt (ibid., 172) ș.a.*

Structuri de genul celor citate, ilustrative pentru un tip aparte de *amplificare laudativă*, evocă tipare valorificate în cadrul discursiv veterotestamentar, de pildă în poemul psalmic, unde însă Divinitatea este prezentată în mod fundamental ca unitate, iar nu ca trinitate:

Cel ce a făcut cerul și pământul, marea și toate cele din ele; Cel ce păzește adevărul în veac;/ Cel ce face judecată celor năpăstuiți, Cel ce dă hrană celor flămânzi. Domnul dezleagă pe cei ferecați în obezi./ Domnul îndreaptă pe cei gârboviți, Domnul înțelepțește orbii, Domnul iubește pe cei drepți; / Domnul păzește pe cei străini; pe orfani și pe văduvă va sprijini și calea păcătoșilor o va pierde (BO, Ps. 145:6–10).

⁷ Conceptul este valorificat și de Moisiuc (2009, 311–319) în contextul discutării unor structuri stilistice specifice acatistului.

Alteori, un anumit context dezvoltă estetic o unică ipostază a Dumnezeirii⁸. Astfel de delimitări sunt însă mai degrabă pur discursive (intratextuale), în realitate neputându-se opera o separare a celor trei ipostasuri ale Divinității, aspect „mărturisit” de altfel în textul rugăciunii⁹ și susținut, printre altele, inclusiv prin suprapunerea unor termeni/ concepte care trimit la mai mult de o unică față dumnezeiască (a se vedea, de pildă, metafora Judecătorului sau cea a Păstorului, atribuite nu numai lui Dumnezeu-Tatăl, ci și Fiului¹⁰). Totuși, așa cum spuneam, la nivel discursiv putem identifica anumite constante, valorificate pentru definirea/ evocarea unei instanțe divine sau a alteia. Astfel, Dumnezeu-Tatăl este prezentat preponderent în calitate de *Părinte* (ex.: „O, *Părinte sfinte*, îndură-Te de noi!”, RUG. 2007, 44), dar și de *Creator (Ziditor, Făcător)* și *Stăpân* absolut: „*Făcătorule* a toate câte sunt” (RUG. 2007, 15); „*Atotșitorule*” (*ibid.*); „Bine ești cuvântat, *Stăpâne*, [...]” (*ibid.*, 40); „Doamne și *Stăpânul* vieții mele” (*ibid.*); „Ascultă-mă, Domnul meu și *Ziditorul* meu, [...]” (*ibid.*, 105) ș.a. Ipostaza de Părinte/ Tată a Divinității apare și în *Vechiul Testament*, de pildă în *Psalmi*, unde relația Yahve – muritori este accesibilizată prin asimilarea acesteia cadrului familial identificabil în sferă mundană: „Cum se îndură un tată de copiii lui, așa se îndură Domnul de cei ce se tem de El” (BO, Ps. 103:12-13). Așa cum se știe, ipostaza paternă a Divinității tutelare va fi reinstuită de Iisus chiar în contextul performării rugăciunii domnești *Tatăl nostru*. Când se referă la Dumnezeu, Iisus preferă termenul/ conceptul ‘tată’ altor termeni/ concepte (‘domn’, ‘împărat’, ‘judecător’, ‘păstor’, ‘sfânt’, ‘preînaltul’...), ceea ce ar constitui „expresia unei alegeri *premeditate* (s.n.) între numeroasele posibilități oferite de tradiția iudaică, atât în Scripturi, cât și în afara lor” (Puig 2006, 49).

În aceeași ordine de idei, unicitatea persoanei hristice este redată artistic prin anumiți termeni sau sintagme care includ adjectivul numeral/ numeralul substantivizat *unu* (ex.: „[...] a *Unuia-Născut Fiul Tău*”, RUG. 2007, 16; „[...] și printr-înșii pacea Ta ai dăruit lumii, *Unule mult-Milostive*”, *ibid.*, 64; „[...] că Tu ești

⁸ Aspectul este exprimat explicit în paginile textului de rugăciune (unde apar adesea precizări de genul: „Rugăciune către Dumnezeu-Tatăl”/ „Rugăciune către Dumnezeu-Fiul”/ „Rugăciune către Duhul Sfânt”) sau se poate deduce contextual.

⁹ Cf., de pildă, „Tu ești *unul* Dumnezeu în trei fețe: Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt” (*Rugăciunea de duminică*, RUG. 2007, 43).

¹⁰ Cităm în sprijinul afirmațiilor formulate mai sus următoarele contexte: „Cel ce ești *Păstor bun al oilor Tale*” (*Rugăciunea întâi, a Sfântului Antioh, către Domnul nostru Iisus Hristos*, 29); „Doamne, Iisuse Hristoase, *Judecătorul meu preadrept*, cunosc că păcatele mele sunt fără de număr” (*Rugăciunea de sâmbătă*, 51); „[...] tu [Înaintemergătorul Ioan, n.n.] care ai auzit glasul *Părintelui* ceresc [...] tu care stai în cer înaintea *Judecătorului celui veșnic* [...]” (*Rugăciunea de marți*, 46); „Azi Domnul este *Păstorul* meu,/ eu lipsă n-am sa duc/ Din verzi pășuni și din ape vii, eu sufletu-mi adap” (*Precesne și cântări bisericesti*, 262) ș.a. Structuri figurative similare sunt cultivate intens și în scrierile veterotestamentare (psalmice) (Teleoacă 2016, 220 sqq., 269 sqq. sau 294 sqq.; v. și Teleoacă 2013b).

marginea doririlor și credincioșilor întărire, *Unule, Iubitorele de oameni*”, *ibid.*, 149), în timp ce ipostaza de „miel trimis spre junghiere” (ideea sacrificiului hristic expiator) este ilustrată de contexte cum sunt și cele pe care le cităm în continuare:

Hristoase Dumnezeu, *îndelung-Răbdătorule, mult-Milostive și mult-Milosârde* (RUG. 2007, 21); [...] bucură-te, pom binecuvântat [= crucea, n.n.], pentru că tu ai ținut *rodul vieții*, care ne-a mântuit de moartea păcatului (*ibid.*, 50); [...] puterile cerurilor strigau Ție, *Dătătorule de viață*: [...] (*ibid.*, 53); Când Te-ai pogorât la moarte, Cel ce ești *Viața cea fără de moarte* [...] (*ibid.*, 53); [...] că, iată, a venit, prin Cruce, *bucurie la toată lumea* (*ibid.*, 60); Doamne Dumnezeu, *Mielușelul lui Dumnezeu, Fiul Tatălui*, [...] (*ibid.*, 63) ș.a.

O serie de epitete atribuite celei de a doua persoane divine, în textul rugăciunii ortodoxe, unde sunt utilizate adesea cu valoare metaforică, sunt definitorii și pentru Dumnezeu *Vechiului Testament*: „Dumnezeu este judecător drept, tare și *îndelung-răbdător* și nu se mânie în fiecare zi” (BO, Ps. 7:11); „*Milostiv și îndurat* este Domnul” (BO, Ps. 110:4); „*Milostiv* este Domnul și drept și Dumnezeu nostru *miluiește*” (BO, Ps. 114:5) ș.a.

Mai mult, postura de „miel trimis spre junghiere”, dezvoltată și în unele texte veterotestamentare (texte mesianice), evocă fără îndoială cea de a doua ipostază a Dumnezeirii creștine, anume persoana hristică: „*Mielul* să vă fie de un an, parte bărbătească și fără meteahnă, și să luați sau un miel, sau un ied” (BO, Ieș. 12:5); „Și chinuit a fost, dar El S-a supus și nu Și-a deschis gura Sa; *ca un miel spre junghiere* S-a dus și ca o oaie fără de glas înaintea celor ce-o tund [...]” (BO, Is. 53:2) ș.a.

Alte structuri figurative individualizează mai degrabă cadrul discursiv neotestamentar; sunt ilustrative în acest sens metaforele care trimit la conceptul de ‘Înviere’ (v., în exemplele citate, *rodul vieții*, *Dătătorule de viață* sau *Viața cea fără de moarte*)¹¹. În aceeași categorie se înscriu și structurile care evocă ritualul liturgic al euharistiei transfiguratoare, la rândul său, o „reiterare” a analogiei instituite de Iisus în context biblic (evangelic); simbolismul se precizează în funcție de cele două elemente constitutive ale ființei Mântuitorului, anume Trupul și Sângele hristice:

¹¹ Conceptele de ‘înviere’ și de ‘nemurire’ apar și în scrierile veterotestamentare; modul în care acestea sunt valorizate aici diferă însă de perspectiva creștină. Astfel, în conformitate cu așa-numita ‘nemurire condiționată’ (condiționalismul), omul este privit ca fiind în mod natural și holistic muritor, nemurirea constituind *darul lui Dumnezeu* prin înviere și/ sau răpire la cer. Acest punct de vedere se află în contradicție cu doctrina *nemuririi naturale a sufletului* (doctrina imortalității inerente sau spiritualismul), care provine din filosofia greacă și reprezintă poziția populară din creștinism. În acest ultim caz, nemurirea naturală a sufletului îl privește pe om dihotomizat în corp și suflet, corpul fiind muritor, în timp ce sufletul este în mod natural nemuritor și conștient (pentru mai multe informații, v., de pildă, Gardeil 1963/ 2009, 131 sau Reimers 2006, 267).

„Pâine a vieții celei veșnice să-mi fie mie Trupul Tău cel Sfânt, Milostive Doamne, și scump Sângele Tău, *tămăduire durerilor* celor de multe feluri” (RUG. 2007, 185) ș.a.

Duhului Sfânt îi sunt atribuite în mod constant două virtuți, aceea de *Mângâietor*, respectiv cea de *Duh Adevărat*: „Doamne, Împărate ceresc, *Mângâietorul*, *Dubule Adevărate*, [...]” (*Rugăciunea a treia, către Sfântul Duh*, RUG. 2007, 29)¹² ș.a. Nici această a treia ipostază a Divinității nu este cu totul străină cadrului discursiv veterotestamentar, unde, în unele contexte, este evocat, de pildă, *Dubul înțelepciunii*: „Și Se va odihni peste El *Dubul lui Dumnezeu, dubul înțelepciunii și al înțelegerii, dubul sfatului și al tăriei, dubul cunoștinței și al buneii-credințe* [s.n.]” (BO, Is. 11:2).

Deși *apofaza*¹³ nu este reprezentativă propriu-zis pentru desemnarea Divinității în textul ortodox al rugăciunii creștine, totuși unele structuri „minimaliste” ocurente aici legitimează o posibilă discuție despre *exprimarea apofatică* la nivelul acestui cadru discursiv. În acest context, cea mai frecventă structură apofatică (minimalistă) este cea reprezentată prin vocativul *Doamne*, pe care îl putem considera, *in extremis* (mai exact, având în vedere semantica originară a termenului latinesc *dominus*, anume aceea de ‘stăpân’¹⁴, dar și utilizarea alternativă a acestui vocativ cu *Stăpâne*), o metaforă *sui-generis* pentru Divinitate: „*Doamne*, nu mă lipsi pe mine de binele Tău [...] *Doamne*, izbăvește-mă de muncile cele veșnice” (RUG. 2007, 17)¹⁵. Adesea acest vocativ este ocurent în structuri iterative retorice: „*Doamne, Doamne*, eu ascult din tot sufletul [...]” (*ibid.*, 23). De prisos să adăugăm faptul că structuri similare sunt frecvent atestate și în textele veterotestamentare, de pildă în psalmi: „Căci către Tine, *Doamne, Doamne*, ochii mei spre Tine am nădăjduit, [...]” (BO, Ps. 140:8) ș.a.

O categorie aparte, bine reprezentată în textul ortodox al rugăciunii creștine, este aceea a adjectivelor substantivizate care apar îndeosebi la vocativ, într-o serie de situații cu forme specifice românei vechi. Pentru astfel de contexte putem vorbi despre o *metaforizare prin substantivizare*; aceste structuri stilistice evocă Divinitatea prin virtuți esențiale ale acesteia, cum sunt bunătatea, sfințenia, forța izbăvitoare etc.: „[...] și mântuiește, *Bunule*, sufletele noastre” (RUG. 2007, 9-10); „Cântare de miez de noapte aduc Ție, *Mântuitorule*, [...]” (*ibid.*, 14), „Bine ești cuvântat, *Sfinte*, [...]” (*ibid.*, 40); „Dintru înălțime Te-ai pogorât, *Milostive*, [...]” (*ibid.*, 55) ș.a. Astfel de

¹² Epitetul *adevărat* definește însă Dumnezeuirea și în celelalte fețe ale Sale; în acest sens sunt relevante, de pildă, cuvintele Mântuitorului Iisus, care, într-una din *Evanghelii*, afirma despre Sine: „Eu sunt Calea, *Adevărul și Viața*” (1 Ioan 14:6).

¹³ Utilizăm termenul în accepția cu care acesta figurează la Jean-Luc Marion (2007, 167), autor la care structurile apofatice reprezintă un gen aparte de construcții/ secvențe verbale *minimaliste* sau/ și *tautologice*.

¹⁴ Această accepție este susținută elocvent de contexte de genul celui pe care îl cităm în continuare: „*Doamne* [= Stăpâne, n.n.] *al cerului și al pământului*, pomenește-mă pe mine păcătosul, [...]” (RUG. 2007: 18).

¹⁵ A se vedea, în aceeași ordine de idei, și structura feminină, utilizată cu referire la Maica Domnului: „*Stăpâna mea și Doamnă*, de Dumnezeu Născătoare, [...]” (RUG. 2007, 41) ș.a.

substantive apar și în interiorul unor sintagme (v. *infra*, structuri precum *Sfinte tare* și observațiile formulate). Deși atribute de genul celor menționate (bunătatea, milostenia, sfințenia) sunt specifice în egală măsură și Divinității veterotestamentare, totuși acestea devin „reper” ale unor apelative divine propriu-zise mai degrabă sporadic (v., de pildă, *Cel Preaînalt*, ex. BO, Ps. 20:7; *Cel Puternic*, ex. BO, Ps. 119:4; [*Dumnezeule,*] *Mântuitorul nostru*, ex. BO, Ps. 64:6 ș.a.), mai ales comparativ cu textul creștin al rugăciunii, unde metaforele construite pornind de la o însușire definitorie a Dumnezeirii sunt deosebit de bine reprezentate. Atunci când apar, astfel de structuri (cf. *Cel Preaînalt*, *Cel Preaputernic*) nu se regăsesc cel mai adesea în adresarea directă către Dumnezeu (aspect relevant cât privește un grad specific de familiaritate a subiectului uman cu Ziditorul), în alte situații construcția respectivă utilizându-se nu ca apelativ, ci ca determinant al unui substantiv (cf., de pildă, *Dumnezeul cel Preaînalt*, Ps. 77:39, 62) sau cu funcție de apozitie (cf. *supra*, *Dumnezeule*, *Mântuitorul nostru*, BO, Ps. 64:6). În cadrul discursiv vechitestamentar, în speță psalmic, Divinitatea este definită pregnant prin valorificarea unor metafore cum sunt *adâncul*, *apa*, *cerul*, *lumina*, *împăratul* (cf. *Împăratul cel Mare*, ex. BO, Ps. 47:2; *Împăratul nostru înainte de veac*, ex. BO, Ps. 73:13) ș.a., frecvent în tipare hiperbolice (v. Teleoacă 2016, 245 sqq.).

Similar situației identificate și discutate de noi pentru cadrul discursiv psalmic (v. Teleoacă 2016, 346 sqq.), și în textul rugăciunii creștine (ortodoxe), structurile figurative complexe reprezintă în realitate tiparul cultivat cu precădere pentru evocarea instanței divine supreme. În acest context, *catafaza* (rostirea cât mai multor nume ale Divinității)¹⁶ devine chiar o strategie discursivă, pusă în slujba instituirii contactului cu transcendentul. Apozitia multiplă (în vocativ)¹⁷, constând adesea în asocierea unor adjective substantivizate, utilizate la gradul superlativ, este un tip de structură complexă, catafatică, valorificată în discursul rugăciunii creștine (ex.: „Hristoase Dumnezeule, *îndelung-Răbdătorule*, *mult-Milostive* și *mult-Milosârdé*”, RUG. 2007, 21 ș.a.). Foarte frecvent apar *structurile genitivale* (ex.: *Dumnezeul mântuirii mele*, RUG. 2007, 13; *Izvorul înțelepciunii și al harului*; *ibid.*, 111 ș.a.), dar și cele *prepoziționale* (cf. *Împărate fără de moarte*, RUG. 2007, 15 ș.a.). În ceea ce privește structurile cu *substantiv* și *adjectiv*, acestea apar adesea în componența unei definiții propriu-zise a Divinității, adjectivul fiind de regulă relaționat cu regentul său, la fel ca și în textul psalmic, prin demonstrativul *cel*, aceasta în conformitate cu tiparul gramatical specific românei vechi, dar și în concordanță cu exigențele unui text prin excelență retoric (ex.: „Că Tu ești *Lumina cea adevărată*, [...]”, RUG. 2007, 16 ș.a.).

Trebuie spus că, în economia textului ortodox de rugăciune, deosebit de bine reprezentate sunt structurile rezultate prin asocierea a două/ mai multe dintre

¹⁶ De asemenea, în terminologia lui Jean-Luc Marion (2007, 167).

¹⁷ Frecvența cu care structurile figurative apar ca *apozitii în vocativ* trebuie înțeleasă (și) în relație cu calitatea de *discurs monologal adresat* pe care o are textul de rugăciune creștină.

tiparele menționate. Acest tip de structuri oferă, de fapt, unul dintre exemplele cele mai elocvente cât privește fenomenul *izotopiei verbale*, frecvent consemnat de noi și pentru poemul psalmic (v. Teleoacă 2016, 347 sq.). Adesea, în astfel de situații discursive, este valorificat intensificatorul *și* (utilizat „în detrimentul” virgulei). Oferim câteva exemple ilustrative în sensul observațiilor formulate: „*Vistiernul bunătăților și Dătătorule de viață, [...]*” (RUG. 2007, 9); „*Că Tu ești Făcătorul meu și Purtătorul de grijă și Dătătorul a tot binele [...]*” (*ibid.*, 14); „*Izvor dulce și Noianul îndurării*” (*ibid.*, 46); „*Apărătorule cel mai mare și biruitorul iadului, [...]*” (*ibid.*, 114) ș.a.

Structura *Sfinte Dumnezeule, Sfinte tare, Sfinte fără de moarte* (ex.: RUG. 2007, 9), care apare constant în economia textului ortodox, constituie de fapt una dintre mărcile specifice, particularizatoare ale rugăciunii creștine, comparativ, de pildă, cu formulele valorificate în poemul psalmic. Este interesant de remarcat faptul că *sfânt* apare în această invocație în dublă ipostază morfologică: în calitate de adjectiv în prima sintagmă, respectiv de substantiv în celelalte două structuri. Semnificația acestei „alunecări” morfologice poate fi pusă în relație cu capacitatea unei calități – suficient de relevantă pentru definirea unui anume concept – de a „se converti” în substituit propriu-zis al unei entități/ instanțe; în contextul citat (și nu numai¹⁸), *sfânt* – din determinativ/ calificativ – devine apelativ al Domnului (cf. *Sfântul*). Grafierea cu majusculă a unor astfel de termeni reprezintă un argument în plus în favoarea fixării acestora drept substitute ale ‘Dumnezeirii’, în cadrul discursiv religios al rugăciunii creștine.

Este important de remarcat faptul că, foarte adesea, diversele tipare metaforice valorificate în cadrul discursiv al rugăciunii creștine sunt complinite, la fel ca în poemul psalmic (v. Teleoacă 2016, 346 sqq.), prin „digresiuni” explicative; aspectul prezintă relevanță pentru caracterul *didactic* al textului religios și, implicit, pentru conceperea și elaborarea acestui tip de discurs ca un discurs *accesibil* receptorului. De pildă, Dumnezeu creștin este evocat prin metafora *luminii*¹⁹; această structură figurativă – intens valorificată și în literatura psalmică – este calificată prin determinanți specifici, a căror semnificație este decodabilă în limitele învățăturii teologice creștin-ortodoxe, aceasta fiind (parțial) dezvăluită în digresiune: „*Lumină fără de început și pururea fiitoare, în care nu este mutare sau umbră de schimbare*” (RUG. 2007, 15) ș.a.

Izotopia verbală cunoaște o manifestare aparte în *textul-acatist* (în esență, un imn), unde metaforele abundă, în special la nivelul unor structuri genitivală distribuite simetric. Vorbim cel mai adesea despre metafore-apoziții, prin urmare despre

¹⁸ Termenul astfel „transfigurat” este folosit ca atare în textul rugăciunii creștine: „Bine ești cuvântat, *Sfinte*, luminează-mă cu îndreptările Tale” (RUG. 2007, 40) ș.a. V. și *supra*, discuția noastră despre *metaforizarea prin substantivizare*.

¹⁹ Alteori, aceeași idee este transmisă prin apelul la sintagma genitivală *strălucirea Dumnezeirii*: „[...] atunci iadul l-ai omorât cu *strălucirea Dumnezeirii*” (RUG. 2007, 113) ș.a.

structuri figurative explicite, *in praesentia*, în aceste condiții întrebarea care se pune nefind la cine/ ce se referă o metaforă sau alta, ci *în virtutea cărui aspect, a cărei motivații s-a apelat la o anumită imagine*. Demersul interpretativ (semiotic) nu va putea ignora coordonatele teologice și, implicit, nici adevărurile (preceptele) textului biblic, în calitate de text *fondator*: „Iisuse, preaminunate, *mirarea îngerilor*;/ Iisuse, preaputernice, *izbăvirea strămoșilor*;/ Iisuse, preadulce, *slava patriarhilor* [...]” (RUG. 2007, 114–115) ș.a.m.d.

Textul ortodox de rugăciune creștină conservă o serie de reminiscențe ale *tiparului genitival cu valoare superlativă* (v., de pildă, *Dumnezeul Dumnezeilor*), un tipar gramatical și stilistic în același timp, foarte bine reprezentat în textul sacru ebraic, atât în cărțile *Vechiului Testament*, cât și în scrierile neotestamentare²⁰. Cele mai frecvente structuri de acest gen (desemnând Divinitatea) consemnate în textul-suport al investigației noastre sunt *Împăratul împăraților, Stăpânul stăpânilor și Răsăritul răsăriturilor*: „Iisuse, *Împăratul împăraților*;/ Iisuse, *Stăpânul stăpânilor*; / [...] / *Vrând să mântuiești lumea, Răsăritule al răsăriturilor*, [...]” (*Acatistul Domnului nostru Iisus Hristos*, RUG. 2007, 123). Cum se poate remarca, este vorba despre tipare metaforice (intensive), constituite foarte probabil pornind de la modelul furnizat de structura „proprie” *Dumnezeul dumnezeilor* și care gravitează în jurul unor concepte esențiale pentru definirea Divinității: suveranitatea, puterea și strălucirea absolute.

2.2. ‘Condiția umană’

Ipostaza fundamentală²¹, care îl particularizează pe omul creștin prin comparație cu omul adus în scenă de poemul psalmic, este evidențiată – în cadrul discursiv al rugăciunii creștine – printr-o strategie discursivă aparte, anume aceea a *valorizării prin discreditare*²². Această atitudine de autodiscreditare a credinciosului creștin, prezentat adesea în ipostaza de *păcătos* și *nevrednic*, este relevantă, în ultimă instanță, pentru *smerenia funciară* a acestuia. Este o atitudine complexă, care depășește granițele eticului, prin afirmarea sa într-un plan superior, anume cel *hermeneutic-gnoseologic*.

²⁰ De pildă, construcția *Dumnezeul Dumnezeilor* a fost atestată în Deut. 10:17, unde apare și *Domnul Domnilor*. În cărțile neotestamentare au fost consemnate structurile *Împăratul împăraților* (1 Tim. 6:15) și *Domnul Domnilor* (1 Tim. 6:19, Apoc. 19:16) (pentru mai multe informații, v. Munteanu (2008, 73) sau Teleoacă (2016, 289 sqq.), exemplele și discuția noastră. Acest tipar – ilustrat printr-o serie de structuri constituite pe baza *reduplicării expresive* – apare (printr-un calc frazeologic) și în textul religios grecesc și în cel slavon, respectiv în versiunea latină a *Bibliei* (Morcov 2003, 65).

²¹ Înțelegem acest atribut inclusiv în sensul *constanței* cu care această ipostază/ atitudine se manifestă.

²² Așa cum remarcam în Teleoacă (2016, 349 sqq.), în textul psalmic, *smerenia* și *autodiscreditarea* nu constituie atitudini *constante* ale psalmistului în dialogul său cu Divinitatea. V., în același sens, și Teleoacă (2013a).

Ca și în cazul câmpului conceptual discutat mai sus (v. 2.1.), și de această dată identificăm unele situații în care metaforizarea apare ca rezultat al schimbării de clasă morfologică. Multe structuri figurative astfel rezultate funcționează ca apoziții. În această ordine de idei se impune precizarea că, dacă în unele contexte conotația este evidentă, statutul metaforic al structurii respective neputând fi pus la îndoială (v., de pildă, metafora omului ca *vânzător*, aluzie la episodul biblic neotestamentar al trădării lui Iuda: „Te rog, îndură-Te de mine, *vânzătorul*”, RUG. 2007, 47), în alte situații structura conotativă pare a fi, de fapt, una... denotativă. Și, totuși, includerea în aria discuției noastre inclusiv a unor adjective substantivizate precum *păcătos* sau *nevrednic* s-ar putea justifica luând în considerare actualizarea, în cadrul discursiv religios, a unor *semnificații aparte, fiindând mai exact prin delimitare față de sfera profană de semnificare*. Astfel, *păcătos* se impune a fi decodat, în calitate de derivat de la *păcat* [+religios], drept '(persoană) care a păcătuit prin încălcarea unor legi sau a unor porunci bisericești, care s-a abătut de la o normă religioasă'²³ (v., prin delimitare, *păcătos* „rău, afurisit, nemernic”, „care aduce neplăceri, plin de cusururi”; „supărător; defavorabil”, „defectuos”, „de proastă calitate”, DEX 2009). De asemenea, în context religios, *vrednicia*, respectiv *nevrednicia* cuiva au drept reper un sistem de valori validat în conformitate cu perspectiva creștină; în consecință, tocmai aceste conotații aparte identificabile pe tărâm religios, în cazul unor termeni utilizați în egală măsură și în vocabularul comun (profan), sunt susceptibile de a susține statutul de structură figurativă: „Ajută-mi mie, *păcătosului* cu harul Tău [...]” (RUG. 2007, 23); „[...] m-ai învrednicit pe mine, *păcătosul și nevrednicul* [...] a dobândi intrare în sfântă casa Ta” (*ibid.*, 11, 52) ș.a.

La nivel nominal propriu-zis, cel mai bine reprezentate sunt structurile care gravitează în jurul subst. *rob* (frecvent atestat și în literatura biblică²⁴), termen „absolvi” în ordine sacră de conotațiile negative ale conceptului definit în plan social-politic²⁵: în acest caz, *servitutea este una asumată*, la fel ca și smerenia, aceasta fiind *funciară* identității credinciosului creștin. Metafora (-apoziție) este valorificată în structuri simple (ex.: „[...] mi-ai dat mie, *robului Tău*, [...]” (RUG. 2007, 14), dar mai ales în limitele unor tipare sintactice mai complexe: „Primește de la noi, *nevrednicii robii Tăi* [...]”²⁶ (RUG. 2007, 15); „Dă-mi, Doamne, și mie, *nevrednicului robului Tău*, [...]” (*ibid.*, 29); „[...] *smeritul și ticălosul robul Tău*” (*ibid.*, 20) ș.a.

²³ În plus, orice definiție de acest tip (realizată în limitele contextului religios) are drept „fundal” episodul biblic al păcatului adamic, cu alte cuvinte un „reper” care susține un anume gen de *figuralitate*.

²⁴ V., de pildă, numeroasele contexte valorificate în textul psalmic (ex.: BO, Ps. 85:2, 15; 122:2, 133:1 ș.a.).

²⁵ Cf. *rob* ‘om aflat în relații social-politice de subjugare, de aservire’ (DEX 2009).

²⁶ Remarcăm aici, dar și în exemplele care urmează, un fenomen interesant, anume acela al articulării redundante. Aspectul menționat (evidențiat prin structuri la nominativ, dar și la genitiv) poate fi expresia unei declinări/ articulări a substantivului atât prin „atracție”, cât și

Frecvent, condiția umană se precizează prin apelul la metafora pastorală a *oii*, consemnată de noi cu ocurențe notabile (inclusiv în construcții comparative) și în textul psalmic (v. Teleoacă 2016, 225 sq., 250). Cel mai adesea, termenul este element component al unei structuri mai complexe, în care adjectivul este relaționat cu substantivul regent prin demonstrativul *cea*, în interiorul unei definiții propriuzise: „[...] eu sunt *oaiia cea pierdută*; cheamă-mă, Mântuitorule, și mă mântuiește” (RUG. 2007, 237) ș.a.

Omul împărtășește adesea trăiri contradictorii, ființa lui devenind – prin propria suferință asumată sau, dimpotrivă, prin abaterea de la calea cea dreaptă – când *casă Domnului*, când sediu al păcatelor. Aceste ipostaze existențiale sunt evidențiate, la nivel formal, prin structuri complexe²⁷, unele specifice limbii vechi, cum este, de pildă, dativul adnominal (ex.: „*Casă lui Hristos* fiind inima mea, [...]”, RUG. 2007, 181), altele prezentând relevanță pentru propensiunea textului religios pentru asocierea între concret și abstract²⁸, în scopul evidențierii cât mai plastice a unui anumit conținut ideatic (cf., de pildă, „întunecatul iad al inimii mele”, RUG. 2007, 51). În perspectivă creștină, păcatul duce inevitabil la pierzare²⁹; de aceea, conștient de această realitate, credinciosul invocă ajutorul divin (ex.: „Nu mă lăsa să adorm în *moartea păcatelor*”, RUG. 2007, 14), la fel cum, în alte contexte, pentru obținerea proniei divine, orantul mizează pe forța izbăvitoare a suferinței, redată uneori prin apelul la structuri metaforice hiperbolice: „Să nu întorci fața ta de la *izvorul lacrimilor mele*” (*ibid.*, 158) ș.a.

O serie de metafore vizând condiția umană evocă pregnant textul psalmic: aspirației către cele cerești a orantului creștin îi corespunde, în poemul psalmic, dorința de a fi *viat* de către Domnul. În acest context, secvența „Ființă am din amestecătură de pământ, de tină și țărână, *pentru aceasta de pământ m-am lipit*. Ci, o, folositorul meu, îndreptătorul și izbăvitorul meu, *întoarce pofta mea către cele cerești*” (RUG. 2007, 174) pare a fi un ecou al versetului 25 din psalmul 118: „[...] *sufletul mi s-a lipit de pământ*; viază-mă, după cuvântul Tău”.

prin „conținutul” acestuia (este cazul mai ales al unor nume desemnând „obiecte unice”, cf. *Dumnezeu, Învier*) (v. discuția noastră în Teleoacă 2011). În literatura de specialitate se vorbește, pentru astfel de cazuri, despre „grupări nominale polidefinite”, expresie a unui tipar vechi, pierdut, se pare, la sfârșitul sec. al XVIII-lea (Croitor 2009; Stan 2013, 38–39).

²⁷ Deși tiparele metaforice complexe sunt valorificate și în definirea câmpului uman, totuși aceste structuri nu pot egala – nici din punct de vedere numeric, nici sub aspectul varietății acestora – construcțiile figurative care evocă ‘Dumnezeirea’, aspect firesc de altfel într-un cadru discursiv specific, constituit în jurul *amplificării laudative* a Divinității.

²⁸ V. și Teleoacă (2016, 257 sq.), secțiunea consacrată *metagogei* în textul psalmic.

²⁹ Aceeași valorizare apare și în textul veterotestamentar (v. Teleoacă 2016, 264).

3. Concluzii

Problema *continuității* a fost tratată în studiul nostru atât în relație cu cadrul discursiv veterotestamentar, cât și cu cel neotestamentar, continuitatea între cele două spații discursive biblice fiind, la rândul ei, indubitabilă, chiar dacă o serie de structuri conceptuale prezente în textul creștin sunt doar prefigurate în cărțile biblice veterotestamentare. Aspectul a putut fi aprofundat la nivel intra- și intertextual (v., în acest sens, analiza unor procedee/ figuri stilistico-retorice, precum: *izotopia verbală*, *amplificarea laudativă*, *metafora metagogă*, *metaforele antonimice* ș.a.), în acest context o atenție specială fiind acordată relației de continuitate/ filiație dintre textul psalmic și textul rugăciunii creștine. Cât privește fenomenul *inovator*, acesta a fost tratat, în economia studiului nostru, având drept reper esențial spațiul scripturistic vechitestamentar, în condițiile în care textul ortodox al rugăciunii creștine reflectă fidel învățătura teologică a *Noului Testament*. În această ordine de idei, a fost posibilă evidențierea și analiza nu doar a unei multitudini de concepte (reliefate metaforic) strict circumscrise spațiului cultural creștin, ci și a unor aspecte constituind expresia unei *continuități* „prin răsturnare”. Disocierea între tiparele metaforice preluate ca atare din textul biblic, respectiv structurile figurative care trebuie să fi luat naștere în cadrul discursiv al rugăciunii ortodoxe s-a impus în contextul decalajului temporal între data elaborării textelor neotestamentare și data apariției primelor culegeri de rugăciuni, decalaj ce s-a putut solda cu valorificarea, în cadrul discursiv al rugăciunii creștine, inclusiv a unor concepte (și tipare) elaborate ulterior secolelor I–II.

Bibliografie

A. Izvoare și lucrări de referință

- BO = *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teotist, Patriarhul B.O.R., cu aprobarea Sf. Sinod, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., 1988.
- DEX 2009 = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, București, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009.
- RUG. 2007 = *Carte de rugăciuni*, tipărită cu binecuvântarea Î.P.S. Sale Dr. Laurențiu Streza, Mitropolitul Ardealului, Sibiu, Editura Andreiana, 2007.

B. Literatură secundară

- Anania, Bartolomeu (Arhiepiscop al Vadului, Feleacului și Clujului), *Despre Cartea Psalmilor sau Psalmii lui David – Sfânta Scriptură, Biblia*, 2011. *Online*: <www.catehetica.ro > ... Bartolomeu Anania> (consultat în martie 2014).
- Clark, David, *The Lord's Prayer: origins and early interpretations*, col. „Studia traditionis theologiae”, Turnhout, Brepols, 2016.

- Clark, David, *On Earth as in Heaven: The Lord's Prayer from Jewish Prayer to Christian Ritual*, Minneapolis, *Fortress Press*, 2017.
- Croitor, Blanca, *Determiner Spreading in Old Romanian*, în Rodica Zafiu (ed.), *Grammaticalization and Pragmaticalization in Romanian*, București, Editura Universității din București, 2009. Online: http://www.unibuc.ro/ro/croitor2009_ro (consultat în octombrie 2014).
- Faur, Elena, *Semantica cognitivă și 'teoria metaforei conceptuale'. O abordare din perspectivă integrală*, „Limba română”, LXIII, 2014, 3, 340–356.
- Gardeil, H.D., *Introduction to the Philosophy of St. Thomas Aquinas v.3: Psychology*, tr. J. Otto, Herder, 1963; reprinted Wipf and Stock, 2009.
- Genette, Gérard, *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Paris, Seuil, 1982.
- Maingueneau, D./ Cossuta, F., *L'analyse des discours constitutants*, „Langages”, 1995, 117, 112–125.
- Marion, Jean-Luc, *Ceea ce nu se spune – apofaza discursului iubitor*, în Jean-Luc Marion, *Vizibilul și revelatul. Teologie metafizică și fenomenologie*, traducere de Maria-Cornelia Ică jr., Sibiu, Editura Deisis, 2007.
- Moisiuc, Grigore, *Acatistul – structuri stilistico-poetice. Rugăciunea și întâlnirea în interval*, în Al. Gafton/ Sorin Guia/ Ioan Milică (ed.), *Text și discurs religios*, I, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, 311–319.
- Morcov, Mihaela Mariana, *Arhaisme morfosintactice în versiunile românească și spaniolă ale Bibliei*, „Limba română”, LII, 2003, 1–3, 56–73.
- Munteanu, Eugen, *Lexicologie biblică românească*, București, Editura Humanitas, 2008.
- Puig, Armand, *Isus – un profil biografic*, traducere de Jana Matei Balacciu, București, Editura Meronia, 2006.
- Reimers, Adrian J, *The Soul of the Person*, Catholic University of America Press, 2006.
- Stan, Camelia, *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, București, Editura Universității din București, 2013.
- Teleoacă, Dana-Luminița, *Arhaic și popular în textul actual al rugăciunii*, în Zafiu, Rodica, Camelia Ușurelu, Helga Bogdan Oprea (ed.), *Limba română – ipostaze ale variației lingvistice*, II, București, Editura Universității din București, 2011, 209-217.
- Teleoacă, Dana-Luminița, *Stratégies discursives dans le texte des Psaumes*, „Revue roumaine de linguistique”, 2013, 2, 189–203 (= 2013a).
- Teleoacă, Dana-Luminița, *Repere ale articulării 'esteticului' în creația psalmică modernă: figurile semantice și relevanța lor în decodarea semiotică a unui text – conferință la Academia Română*, 24 octombrie 2013 (= 2013b).
- Teleoacă, Dana-Luminița, *Semiotica discursului religios. Probleme de poetică, stilistică și retorică*, București, Editura Universității din București, 2016.